

“ARŞIN MAL ALAN” BƏDİİ FİLMİNİN DİL-ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Giriş. Ümumiyyətlə, Füzulinin bədii dili fəlsəfi kədrin dilidir. Üzeyir bəy Füzulini gözəl bilir və bilir ki, əsl sevgini, xalis aşığı Füzulisiz təsəvvür etmək olmaz; Füzuli sevginin ya elçisidir, ya Hofəlidir. Füzulinin dili sevginin dilidir, yaxud əksinə, belə də demək olar: sevginin dili Füzulinin dilidir. Füzulinin dili sevgi aforizmləridir – bu dil aforizmləşmiş sevgidir, hansı misrasından, hansı beytindən yapışsan, ürəyini, dərdini orada tapa biləcəksən. Ancaq Üzeyir bəy Əsgərin halı üçün bu qəzəli necə dəqiq tapıb, necə sərrast seçib. Əlbəttə, Üzeyir öz lirik qəhrəmanını mükəmməl, dolğun, ədəbiyyatımızdakı məlum aşıqlar silsiləsinə layiq bir obraz kimi yaratmağa çalışır.

Bu, Füzulinin beytə qoyduğu semantikadır, kifayət qədərdir. Məsələn, bir qəzələ diqqət yetirək. Bu qəzəlin birinci misrası:

“Aşiq oldum necə bir tazə güli-rənayə” misrası qızlar xorunun “Arşın malçı, mal göstər”, Sultan bəyin “üç manat pul, bir kəllə qənd, bir nəfər molla”, Əsgərin “Halal olsun, Süleyman” sözləri kimi məhz “Arşın mal alan” komediyasından dillərə düşüb. Yəni Üzeyir bəyin aşıqlarının əhvalı Füzulinin sözləri ilə tamaşaçılara yetirildiyi kimi, öz növbəsində bu əsər də Füzulini xalq arasında təbliğ etmişdir.

Burada başqa bir iş də görülmüşdür: Üzeyir bəy Füzulinin qəzəlini improvizə etmişdir. Məsələn, həmin birinci misrada Füzulinin “yənə” sözü “necə” ilə əvəz olunmuşdur. Və təsəvvür edək ki, Füzulinin mətnin poetik mənasını xeyli dəyişmişdir. Füzuli mətnindən – “Aşiq oldum yənə bir tazə güli-rənayə” ifadəsindən belə çıxır ki, bu aşiq dünən birisinə, sırağa gün başqasına, bu gün də bir yenisinə aşiq olub. Ancaq Üzeyir bəy “necə”ni gücləndirici ədat kimi işlədir. Və “təzə” sözünün, adətən, bir “yeni” mənası da var.

Başqa misralarda da dəyişmələr aparılmışdır. İkinci beyt Füzulidə belədir: *Yüzümün qanılə kiməxtini al etdim kim. Aləti-sənət ola ol büti-bipərvayə.* “Gözümün qanı ilə” yənə Həmid Araslıya görə İstanbul nüsxəsindən gəlir. Ancaq “aləti-sənət” yerinə “səbəbi-sənət ola” Üzeyir bəyin özünüdür. Üçüncü beytin birinci misrası Füzulidən belədir: “Bu nə işdir ki, bizi iynə kimi incəldib...” Dəyişmə vəznə təsir etmir. Hər iki söz dəyişməsi misranın ünsiyyət imkanını artırır. “Bu nə işdir ki” variantında sual əvəzliliklə verilir, ancaq “bu bir işdir ki?” versiyasında xalis danışq dili intonasiası işlənmişdir. Təsəvvür edək ki, insan gündəlik ünsiyyətində üzünü tutub gileyləndiyi şəxsə deyir. Bu bir işdir ki, filankəs elə etdi? Yaxud: “Heç bu da bir işdir ki, sən elədin?” və s. Bu danışq dilini və intonasiasını Üzeyir bəy musiqi dilinə gətirməklə musiqini ünsiyyətə daxil etmiş olur.

Füzulidən Gülçöhrənin dilindən söylənən başqa bir qəzəl də çox dərin, psixoloji baxımdan çox ibrətlidir:

*Bülbüli-zarəm, güli-rüxsari-alindən cüda,
Tutiyi-laləm, şəkər nisbət məqalindən cüda.
Der idim, səbr əyləyim, olsam cəmalindən cüda,
Bilmədim, düşvar imiş olmaq vüsalından cüda,
Ağlumu tərək əylədim fəzlü kəmalindən cüda,
Dönmüşəm mən müflisə cəhu cəlalindən cüda.*

Gülçöhrə Füzulinin vəsf etdiyi Azərbaycan gözəllərindən biridir. Əsgər də Füzulinin yanğı ilə sevən, görüb sevən aşıqlərindən biridir.

Bu şeirdə yüksək zövq tələq olunur, eyni zamanda Gülçöhrənin dramdakı halını əks etdirən ifadələr işlənir. Yəni Üzeyir bəyi şeiri seçəndə onun dilindəki ifadələrlə səhnədə yaşanan psixoloji mənzərənin üst-üstə düşməsinə fikir verir. Şeirdə deyilir: *Der idim, səbr əyləyim, cəmalından cüda. Bilmədim, düşvar imiş olmaq vüsalından cüda* – bu. Gülçöhrənin bu sözləri musiqi ilə oxuduğu andakı əhvalıdır. Demək, bu ah-nalə ilə oxumaq elə-belə rahatlıq üçün olan zümzümə deyil, o, halını ifadə eləyir. Yaxud: *Bülbüli-zarəm, güli-rüxsari-alindən cüda, Tutiyi-laləm şəkər nisbət məqalindən cüda* – bu, Əsgərin Gülçöhrənin yaddaşına həkk olunmuş obrazıdır: gözəl, yaraşlıq surəti, xoş, şirin, mərifətli danışığı.

Şeir ardınca gələn dialoq.

Asya (daxil olub Gülçöhrənin yanına gəlir). *Ah, Gülçöhrə, sən allah, bir de görüm, sənə nə olub ki, bu bir neçə gündür, belə pərişan görünürsən?*

Gülçöhrə. *Vallah, heç özüm də bilmirəm. Yəqin naxoş olmuşam.*

Asya. *Axı naxoş olanın bir yeri ağrıyar; görünür ki, sənə heç yerin ağrımur, şükür Allaha.*

Gülçöhrə. *Ah, Asya, neyləyirsən soruşub, sən allah qoy məni əldən.*

Asya. *Yox. Gülçöhrə, bu bir neçə gündür ki, sən bilmərrə dəyişibsən. Eyzən fikirdə, kefsiz, dinməz, yəqin burda bir hikmət vardır. Ay qız, bəlkə bir adama bənd olubsan, hə?*

Gülçöhrə. *Kimə bənd olacağam.*

Asya. *Yox, yox, qızardın. Görürəm ki, bir adama bənd olubsan, amma o adam kimdir? Bizə arşın mal satandan başqa heç kəs gəlməmişdi. (Birdən). Yəqin o gədəyə bənd olubsan.*

Gülçöhrə. *Gədə nə üçün olsun?!*

⁴ AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Təbii dilçilik şöbəsinin aparıcı elmi işçisi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. mustafayev.fizuli8@gmail.com

Asya. Aha, bildim!.. Arşınmalçıya gözüün düşübdür. Ay qız, heç sənə yaraşan işdirmi? Sən bəy qızı, bəy balası bir gədanin birinə bəd olubsan... Nədir-nədir, bir qədər sir-sifəti var: vallah, istər lap çıraq kimi yansın, heç bir belə də məhəl qoymaram; o hara, mən hara...

Gülçöhrə. Qoy atam bilsin, bir kərəlik məni öldürsün ki, canım qurtarsın.

Asya. Axmaqlama, axmaqlama! Gəl bəri, gedək o biri otağa, gör sənə nələr söyləyəcəyəm.

Asya adı da Gülçöhrə kimi ədəbiyyatımızda təzə addır. Bununla da Üzeyir bəy ailələrə tərəvətli qız adları təklif edir.

Və Asya duyğusunu dilinə gətirir: “Ay qız, bəlkə bir adama bənd olubsan, hə? Söz sözü gətirər. Gülçöhrə “kimə bənd olacağam” dedikdə Asya fikrə gedir: doğrudan, bu qız evdən bayıra çıxmıyır, kimi görür ki, bənd ola. Və dərhal yadına arşınmalçı düşür. Bir söz dərhal Gülçöhrənin sirrini açır – Asya arşınmalçıya gədə deyir. Gədə cəmiyyətin ən aşağı qatının adamıdır.

Gülçöhrə dözmür, “Gədə nə üçün olsun?” Asya bəy nəslinin düşüncə kodundan çıxış edir: “Sən yekə qızsan, elə şeyləri başından çıxart. Sən hara, bazarın gədəsi hara”.

Sultan bəy. Nə danışırısan, axmaq qızı axmaq! Bazarın gədəsinə ərə gedəcəksən? Dəli olubsan, nədir? Allaha and olsun, bir sillə çəkərəm ki, dişlərin qarnına gedər. Bəli, Sultan bəyin qızı bir gədəyə aşıq olubdur, pəh-pəh-pəh!.. İndi bildim ki, nə üçün ərə getmək istəmirsəm.

Gülçöhrə (ağlaya-ağlaya). Ata, vallah, öldür, mənim canım qurtarsın.

Sultan bəy (çığıra-çığıra). Öldürəcəyəm! Bu papaq mənə haram olsun ki, bir də arşınmalçı adı tutsan, səni tikə-tikə doğrayacağam. Belə binamushuq olar ki, mənim qızım gədə-güdəyə bənd olsun! Dur, bu saat rədd ol gözümün qabağından! İtil burdan! Binamus!

Baxın, Üzeyir bəy müasir dövrün Leylisini, Əslini yaradır. Üzeyir tamaşa salonuna deyir ki, dastanlarda eşitdiyiniz qadın sədaqəti əfsanə deyil, belə gerçək Gülçöhrələrdir. Hacıbəyli nağılılığı, dastançılığı təbliğ edir. Başqa əsərlərdə Gülçöhrə kimi sədaqətli etirazlarını ürəklərində edirlər. Gülçöhrə isə sinəsini yarıq, ürəyini çıxarıb ortalığa qoyur. Dilindəki sözləri ürəyinin döyüntüləridir. Üzeyir bəy bu psixoloji yaşayışın dil ifadəsini dəqiq verir, “atan öldürsün, canım qurtarsın” və atasına deyir, “öldür, canım qurtarsın”. Psixoloji yaşayışla dilin paralelliyi budur.

Filmdəki bu səhnə Gülçöhrənin Füzulidən oxuduqlarına layiq olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Üzeyir Hacıbəyli filmdə görüldüyü kimi, Leyli və Məcnunu Füzulinin Leyli və Məcnununun sözləri ilə dilə gətirir. Aşıqlıq etiketi olan dillə danışdırır. Əsgər və Gülçöhrə Füzulinin qəzəlləri ilə öz əhvallarını ifadə elədilər. Üzeyir bəy sonrakı şeir dilini də ona uyğun səviyyədə qurdu. “Arşın mal alan” filminin şeir dili “O olmasın, bu olsun”un dilindən çox yüksəkdir. Həm lirik, həm komik məqamlarda bu dil sərrast qafiyələri, ritmi təmin edən başqa poetik tərkib hissələri ilə mükəmməl şeir nümunələridir.

Komediyamı operettaya döndərən şeir ifalarıdır. Bu baxımdan “Arşın mal alan” filminin şeir dili xüsusi keyfiyyətlərə malikdir.

Filmə komik şeir dilinin ilk nümunəsi budur. Əsgərin “Nələndir ney kimi avazeyi-eşqin bülənd” lirik dilindən sonra Cahan xalası bu şeirlə qızı necə seçəcəyini belə bildirir.

Nəticə. Sonda demək olar ki, filmə musiqi ifasını, musiqi intonasiyasını nəzərə alaraq, misraların düzülüşündə dəqiq bir simmetriya gözlənilir: bütün bəndlərdə birinci, üçüncü misralar səkkiz, ikinci, dördüncü misralar yeddi hecalıdır. Yəni xalq şeirinin gəraylı və bayatı şeir formaları paralel iştirak edir. Şeirin səlis qafiyələri var: *bəzərəm – gəzərəm – düzərəm – üzərəm – dözərəm – süzərəm*. Məişət sözləri, gündəlik danışq ifadələri şeirdəki süjetə, məzmununa, həm də xalqın yaşına, evdarlıq təyinatına uyğun gəlir: *başına çadra salmaq, üz-gözünü bəzəmək, gedib qız axtarmaq, hər tərəfi gəzmək, xalan sənə qurban, zəhmətinə dözmək, toyunda süzmək*. Eyni zamanda yüksək poetik təyinlər işlənir: *çəməndəki güllər, güllərin ən gözəlini üzmək*.

Üzeyir bəy, ümumiyyətlə, yabançı sözlərin vasitəsilə yabançı davranışların, yad-özgə əxlaqın cəmiyyətə nüfuzuna qarşı mübarizə aparır. Alınma sözlərlə gələn alınma anlayışlara ehtiyatla yanaşmağın vacibliyini göstərir. Yəni Üzeyir bəy bəzi bəyləri rus, Avropa sözləri ilə danışdırarkən sadəcə insanları onlara güldürməklə işini bitirmir. Həm də bu sözlərlə danışanlarda gəlmə əcnəbi mənəvi məzmunu nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat

1. “Arşın mal alan” bədii film. C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyası – 1945.

Açar sözlər: dil, lirika, personaj, çəkiliş, rejissor işi, montaj, ssenari, üslub, poetik dil, musiqili dil

Ключевые слова: язык, лирика, персонаж, съёмка, режиссерская работа, монтаж, сценарий, стиль, поэтический язык, музыкальный язык

Key words: language, lyrics, character, shooting, director's work, editing, script, style, poetic language, musical language

“Arşın mal alan” bədii filminin dil-üslub xüsusiyyətləri haqqında

Xülasə

Məqalə “Arşın mal alan” bədii filmin dil-üslub xüsusiyyətlərinə həsr olunub. “Arşın mal alan”da dillər əzbəri olan şeir və qəzəllərin dili barədə geniş məlumat verilir. Əsgər, Asya, Gülçöhrə, Telli, Sultan bəy və digər personajların danışqları, monoloqları təhlil olunur. Məqalədə Üzeyir bəyin müasir Leylisi, Əslisi haqqında təsəvvür yaradılır. Üzeyir bəy filmi izləyənlərə deyir ki, dastanlarda eşitdiyiniz qadın sədaqəti əfsanə deyil, belə gerçək Gülçöhrələrdir. Məqalədə nağılılıq, dastançılıq təbliğ olunur. Başqa əsərlərdə Gülçöhrə kimi sədaqətli etirazlarını ürəklərdə edirlər. Gülçöhrə isə sinəsini yarıq,

ürəyini çıxarıb ortalığa qoyur. Dilindəki sözləri ürəyinin döyüntüləridir. Qeyd olunur ki, filmi operettaya döndərən şeir ifalarıdır. Bu baxımdan filmin şeir dili xüsusi keyfiyyətlərə malikdir.

Məqalədə bildirilir ki, musiqi ifasını, musiqi intonasiyasını nəzərə alaraq, misraların düzülüşündə dəqiq bir simmetriya gözlənilir: bütün bəndlərdə birinci, üçüncü misralar səkkiz, ikinci, dördüncü misralar yeddi hecalıdır. Yəni xalq şeirinin gəraylı və bayatı şeir formaları paralel iştirak edir.

Filmin başdan-başa sevinclə dolu olmasından xəbər verilir. Çünki burada lirika var. Lirik şeirlər yumordan, şən gülüşdən su içir.

Filmin dilində danışq dilindən gələn sintaksis var. Nəmin sintaksislər barədə məqalədə geniş məlumat verilir.

Filmdən təqdim olunan nümunələr maraq doğurur.

О языковых и стилевых особенностях художественного фильма «Аршин мал алан»

Резюме

Статья посвящена языку и стилю художественного фильма «Аршин мал алан». «Аршин мал алан» дает обширную информацию о языке всем известных стихов и газелей. Анализируются разговоры и монологи Аскара, Аси, Гюльчохры, Телли, Султанбека и других персонажей. Статья дает представление о современной Лейли и Асли Узеир-бека. Узеир-бек говорит аудитории, что женская преданность, которую они слышат в произведениях – это не легенда, а настоящая Гюльчохра. Статья пропагандирует повествование и сказоведение. В других произведениях такие преданные как Гюльчохра простестуют лишь в душе. Гюльчохра, в своей очереди, разрывает себе грудь, вынимает сердце и кладёт наружу. Слова на языке ее – это биение ее сердца. Отмечается, что именно использование поэтические выражений превращает фильм в оперетту.

В статье говорится, что с учётом музыкального исполнения и музыкальной интонации, ожидается чёткая симметрия в расположении стихов: во всех абзацах первый и третий стих состоя из восьми, а второй и четвёртый стих из их семи слогов. То есть, параллельно участвуют красноречивые и застоявшиеся формы народной поэзии.

Говорится и о присутствии полной радости в фильме, от начало и до конца. Потому что здесь есть лирика. Лирические стихи в свою очередь пропитаны юмором и радостью.

Язык фильма имеет синтаксис от разговорного языка. В статье представлена подробная информация об этих синтаксисах.

Примеры, представленные из фильма, зарождают интерес.

About linguistic and stylistic features of the film "Arshin mal alan"

Summary

The article is devoted to the language and style of the feature film "Arshin Mal Alan". "Arshin Mal Alan" gives extensive information about the language of all known poems and gazelles. There are analyzed the conversations and monologues of Askar, Asi, Gulchohra, Telli, Sultanbek and other characters. The article gives an idea of the modern Leyli and Asli of Uzeyir-bey. Uzeyir-bey tells the audience that the female devotion they hear in the works is not a legend, but a real Gulchohra. The article promotes storytelling. In other works, loyalists like Gulchohra protest only in their hearts. Gulchohra, in turn, open her chest, takes out the heart and puts it outside. The words in her tongue are the beats of her heart. It is noted that it is the use of poetic expressions that turns the film into an operetta.

The article says that, taking into account musical performance and musical intonation, a clear symmetry is expected in the arrangement of the verses: in all paragraphs, the first and third verses consist of eight, and the second and fourth verses consist of seven syllables. That is, eloquent and stagnant forms of folk poetry are used in parallel.

It also speaks of the presence of full joy in the film, from beginning to end. Because there are lyrics here. Lyric poems are saturated with humor and joy.

The language of the film has a syntax from the spoken language. This article provides detailed information about these syntaxes.

The examples provided from the movie spark the interest.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova